

**Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin
Tədris Mərkəzi**

**“Vergi planlaşdırmasının mahiyyəti, növləri, üsulları və mərhələləri”
mövzusu üzrə**

TƏLİM MATERİALİ

Dinləyicilər	Müsabiqə yolu ilə vergi orqanlarına staj müddətinə işə qəbul edilən əməkdaşlar;
Təhsilalma forması	əyani;
Tədris müddəti	2 saat;
Müəllif	Qarayev İmran, İqtisadiyyat və menecment kafedrasının müdiri;

Tədrisin məqsədi - mövzunun tədrisinin məqsədi dinləyicilərin vergi planlaşdırılmasının mahiyyəti, və növləri barədə biliklərə yiyələnməsindən, vergi planlaşdırılması ilə vergidən yayınma arasında fərqlərin müəyyənləşdirilməsindən ibarətdir.

Mövzunun planı:

- 1. Vergi planlaşdırmasmm mahiyyəti**
- 2. Vergi planlaşdırmasmm növləri**
- 3. Vergi planlaşdırmasmasının mərhələləri**
- 4. Vergi planlaşdırmasının üsulları**
- 5. Vergitutmanın optimallaşdırılması.**
- 6. Vergi planlaşdırılmasının təşkili**
- 7. Nəzarət sualları**
- 8. Ədəbiyyat**

Vergi planlaşdırmasının mahiyyəti, növləri, üsulları və mərhələləri

1. Vergi planlaşdırmasının mahiyyəti

Vergi planlaşdırması dedikdə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş azadolmalardan güzəştlərdən və üsullardan istifadə etməklə vergi öhdəliklərinin azaldılması başa düşülür. Vergi planlaşdırması zərurəti müxtəlif situasiyalar üçün konkret vergi rejimləri nəzərdə tutan, vergitutma bazasının hesablanması üçün müxtəlif üsullardan istifadəyə imkan verən və vergi ödəyicilərinə müxtəlif güzəştlər təklif edən vergi qanunvericiliyində öz əksini tapmışdır.

Vergi planlaşdırmasının məqsədi vergi ödənişlərini minimallaşdırmaq imkanı verən yolun seçilməsidir. Sahibkarlıq fəaliyyətinin konkret subyektində vergi planlaşdırması mövcud vergi qanunvericiliyi çərçivəsində vergi yükünün azaldılması məqsədilə fəaliyyətin hüquqi formalarının optimal quruluşunun seçilməsi deməkdir.

Vergi, vergi ödəyicisinin mülkiyyətinin müəyyən bir hissəsinin dövlətin xeyirinə əvəzsiz tutulması olduğundan, vergi ödəyicisinin verginin ödənilməsi nəticəsində ona dəyəcək «ziyanı» azaltmaq imkanı verən üsulu seçmək hüququ var və bu məqsədlə qanunvericiliyin yol verdiyi bütün vasitələrdən istifadə edə bilər.

Vergi planlaşdırması idarəetmə fəaliyyətinin ayrılmaz tərkib hissəsidir. İstənilən şəxs üçün vergi ödənişləri onun xərclərinin böyük bir hissəsinə təşkil etdiyindən vergi planlaşdırmasını xərclərin planlaşdırılması- nın tərkib hissəsi hesab etmək olar. Müəssisələr üçün bu xərclər istehsal məsrəflərini artıran və xalis gəlirin səviyyəsini azaldan xərclərdir. Belə - liklə, müəssisələr üçün vergi ödənişlərinin azaldılması xərclərin aşağı salınması və gəlirin artırılması deməkdir.

Dövlət nöqtəyi-nəzərindən vergi planlaşdırmasının əsas vəzifəsi işlənib hazırlanmış və qanunvericilik qaydasında qəbul edilmiş vergi konsepsiyasından asılı olaraq ölkənin perspektiv sosial inkişaf proqramının və büdcə tapşırıqlarının kəmiyyət və keyfiyyət parametrlərinin iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmasını təmin etməkdir. Bu vəzifə bir maliyyə ili (cari vergi planlaşdırılması) və daha uzun perspektiv (vergi proqnozlaşdırılması) üçün nəzərdə tutula bilər. Bununla əlaqədar olaraq vergi planlaşdırmasının taktikası fərqləndirilir. Vergi taktikası dedikdə büdcənin gəlir maddələrinin ümumi strukturunun hazırlanması və vergi tənzimləməsinin və nəzarətinin həyata keçirilməsi zamanı dövlət haki - miyyəti və idarəetmə orqanlarının praktiki hərəkətlərinin məcmusu başa düşülür.

2. Vergi planlaşdırmasının növləri

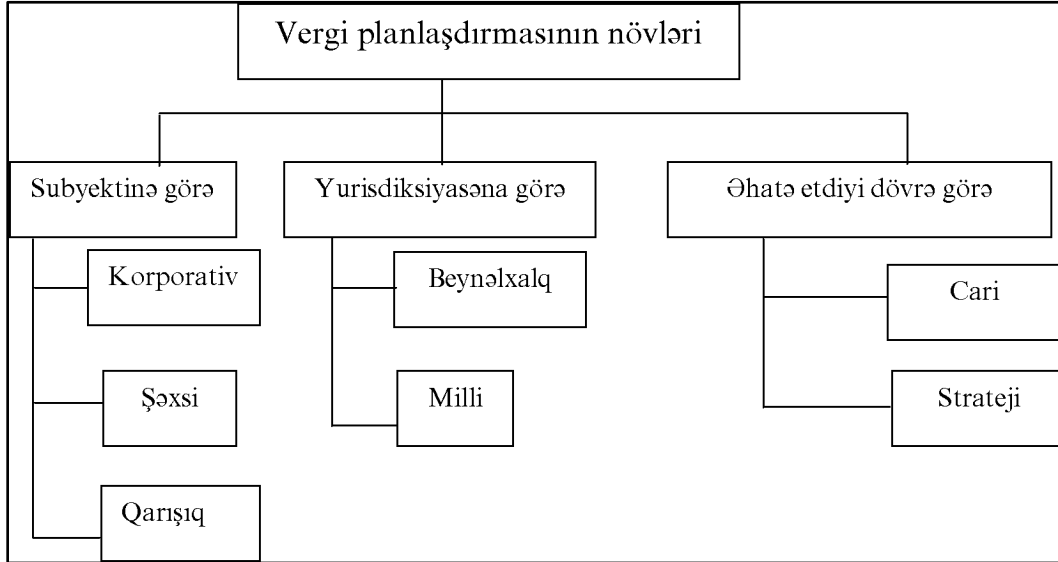
Vergi planlaşdırmasını bir neçə əlamətlərə görə təsnifləşdirmək olar. Sxematik olaraq bunu şəkil 1-də olduğu kimi göstərmək olar.

Subyektinə görə vergi planlaşdırması korporativ vergi planlaşdırma- sına, şəxsi vergi planlaşdırma və qarışıq vergi planlaşdırma bölinür.

Korporativ vergi planlaşdırması müəssisə səviyyəsində vergi ödənişlərinin planlaşdırılması deməkdir. Burada mənfəətvergisinə və əmlak ver - gisinə xüsusi diqqət yetirilir.

Şəxsi vergi planlaşdırması fiziki şəxslərin vergi ödənişlərinin həcmi - nin planlaşdırılması deməkdir. Bu zaman vətəndaşların gəlirlərindən və vərəsəlik yolu ilə keçən əmlakdan tutulan vergilərə xüsusi diqqət yetirilir.

Bundan başqa elə vergilər də var ki, onların planlaşdırılması həm korporativ, həm də şəxsi vergi planlaşdırması dairəsinə düşür, məsələn, əmlak vergisi, torpaq vergisi, gömrük rüsumları və s.

Şəkil 1. Vergi planlaşdırmasının növləri.

Yurisdiksiyasına görə vergi planlaşdırması beynəlxalq və milli vergi planlaşdırmağa bölünür. Beynəlxalq vergi planlaşdırmasında xarici iqtisadi fəaliyyətlə bağlı vergi ödənişləri planlaşdırılır. Milli vergi planlaşdırmasında isə şəxsin öz milli yurisdiksiyasındakı fəaliyyəti ilə bağlı olan vergi ödənişlərinin məbləği planlaşdırılır.

Əhatə etdiyi dövrə görə vergi planlaşdırması cari vergi planlaşdırmağa və strateji vergi planlaşdırmağa bölünür. Cari vergi planlaşdırması aşağıdakı amillərə əsaslanır:

- qanunvericilikdəki boşluqlardan istifadə edilməsi;
- vergi güzəştlərinin nəzərə alınması.

Strateji vergi planlaşdırması aşağıdakı amillərə əsaslanır:

- vergitutma obyektinin xüsusiyyətinin nəzərə alınması. Məsələn, əksər ölkələrin qanunvericiliyi dövlət qiymətli kağızlarından əldə edilən gəlirləri vergiyə cəlb etmir.

- vergitutma subyektinin xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması. Məsələn, bir sıra ölkələrdə hüquqi statusundan asılı olaraq bəzi müəssisələr mənfəət (məsələn ÄFR-də qarışıq ortaqlıq hüquqi şəxs hesab olunmasına baxmayaraq mənfəət vergisindən azaddır.) vergisindən azaddırlar.

- vergitutma üsulunun xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması. Bəzi ölkələrdə müxtəlif mənbələrdən əldə edilən gəlirlər müxtəlif dərəcələrlə vergiyə cəlb edilirlər. Məsələn, İsveçdə istiqrazlardan əldə edilən gəlirlərdən və bank depozitlərindən tutulan vergilərin dərəcəsi xeyli yüksək, dividendlərdən tutulan vergilərin dərəcəsi isə nisbətən aşağıdır. Bunun da nəticəsində vəsaitlərin düzgün yerləşdirmək və gəlirin formalarını düzgün seçməklə vergiləri nəzərəcarpacaq dərəcədə azaltmaq olar.

- ayrı ayrı ölkələrdəki vergi rejimlərindən istifadə edilməsi. Məsələn, elə ölkələr (Fransa, İsveçrə və s.) var ki, öz rezidentlərinin xarici ölkələrdə əldə etdikləri gəlirləri vergiyə cəlb etmirlər.

- beynəlxalq razılaşmaların tətbiq edilməsi. Məsələn, ikiqat vergi- qoymanın aradan qaldırılması barədə dövlətlərarası razılaşmalardan istifadə etməklə vergi ödənişlərinin məbləğini azaltmaq olar.

Vergi planlaşdırmanın əsas prinsiplərini aşağıdakı kimi ifadə etmək olar:

- 1) qanunilik, yəni mövcud qanunvericiliyə uyğun gəlmək;
- 2) optimallaşdırmaya vergi orqanlarının və məhkəmə praktikasının münasibətini bilmək;
- 3) perspektivlilik. Vergi ödəyicisi qabaqcadan görməlidir ki, vergi planlaşdırmanın qeyri-korrekt tətbiqi onun üçün maliyyə itkiləri ilə nəticələnə bilər,
- 4) planlaşdırmanın mərhələliyi. Məsələn, aşağıdakı mərhələləri qeyd etmək olar:
  - müəssisənin təşkilati-hüquqi forması barədə qərarın qəbul edilməsi,
  - vergi yurisdiksiyası haqqında qərarın qəbul edilməsi,
  - vergi güzəştlərindən istifadə etmək imkanlarının öyrənilməsi və s.
- 5) planlaşdırmanın maliyyə nəticələrinin ilkin hesablanması;
- 6) vergi planlaşdırmanın fərdiliyi. Nəzərə almaq lazımdır ki, hər bir müəssisənin fəaliyyətinin vergi sxeminin və hər bir sövdələşmənin mə - liyyə sxeminin özünəməxsus xüsusiyyətləri var;
- 7) vergi planlaşdırmanın forma və üsulları barədə qərarın qəbul edilməsinin kollegiallığı. Vergi planlaşdırması prosesi mühasib, hüquqşünas və müəssisənin rəhbərinin birgə işi, daim yeni orijinal qərarların qəbul edilməsi, digər təşkilatların bu sahədə fəaliyyətinin daim öyrənilməsidir.

3. Vergi planlaşdırmasının mərhələləri

Vergi planlaşdırması prosesi bir neçə qarşılıqlı əlaqəli mərhələdən ibarətdir. Vergi planlaşdırması prosesi müəssisənin qeydiyyatdan əvvəlki və qeydiyyatdan sonrakı dövrünü əhatə edə bilər.

- **yeni yaradılacaq müəssisənin məqsəd və vəzifələrinin, fəaliyyət dairəsinin müəyyən edilməsi.** Bu mərhələdə məqsəd və vəzifələr müəyyənləşdirilir, qanunvericidə nəzərdə tutulan vergi güzəştlərindən istifadə edilməsi imkanları araşdırılır. Məsələn, bir sıra ölkələrdə istehsal sahəsində fəaliyyət göstərən kiçik müəssisələr üçün müəyyən güzəştlər nəzərdə tutulub;

- **yeni müəssisənin yerləşəcəyi yerin seçilməsi.** Bu mərhələdə vergi nöqtəyi-nəzərindən müəssisənin, onun filiallarının, törəmə müəssisələrinin yerləşəcəyi yerin seçilməsi barədə qərar qəbul edilir;

- **yeni müəssisənin təşkilati-hüquqi formasının seçilməsi.** Bu mərhələnin əsas vəzifəsi konkret fəaliyyət məqsədləri üçün müəssisənin optimal təşkilati-hüquqi formasının seçilməsidir.

*Müəssisənin qeydiyyatından sonra vergi planlaşdırması prosesi əsasən aşağıdakı mərhələlərdən ibarət olur:

- **vergi sahəsinin formalaşdırılması.** Bu mərhələdə vergi sahəsinə xarakterizə edən vergi cədvəli tərtib edilir. Vergi cədvəlində hər bir vergi müəyyən göstəricilərlə təsvir edilir. Sonra vergi güzəştlərinin təhlili aparılır, seçilmiş vergilər üzrə güzəştlərdən istifadə

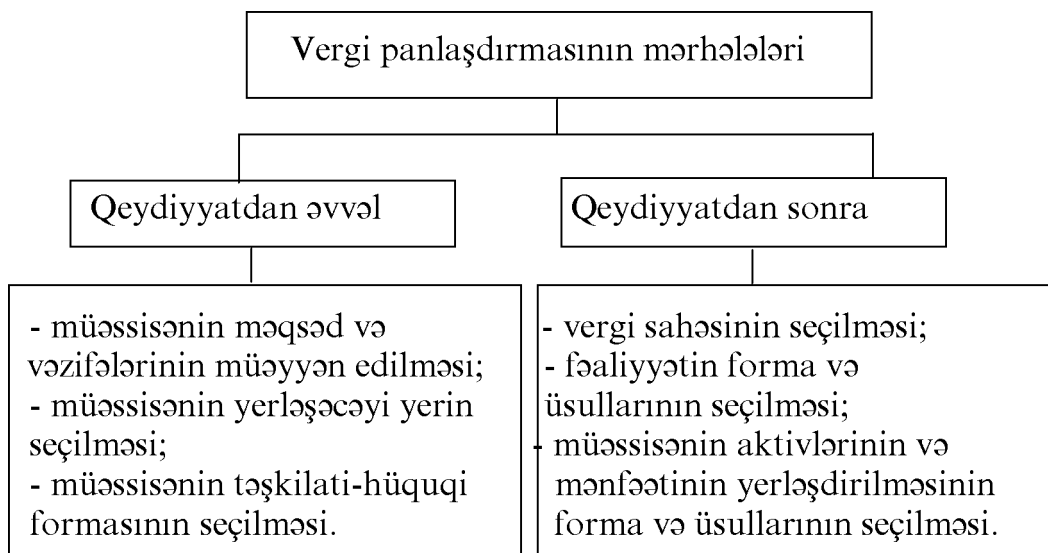
edilməsinin hərtərəfli planı tərtib edilir;

- **fəaliyyətin aparılmasının forma və üsullarının seçilməsi.** Bu mərhələnin mahiyyəti cari sahibkarlıq fəaliyyəti zamanı vergi üstünlükləri və güzəştlərindən maksimal tam və düzgün istifadə edilməsidir. Bu mərhələdə həll edilməli olan əsas məsələlər sövdələşmələrin planlaşdırılması,

güzəştlərdən düzgün istifadə edilməsi, vergi qanunvericiliyində baş verən dəyişikliklərə operativ reaksiya verilməsi və sairidir;

- **müəssisənin aktivlərinin və mənfəətinin yerləşdirilməsinin forma və üsullarının seçilməsi.** Bu mərhələdə müəssisənin aktivlərinin və mənfəətinin vergi nöqtəyindən səmərəli yerləşdirilməsi məsələləri həll edilir. Məsələn, bəzi ölkələrdə rekonstruksiyaya yönəldilən dividendlər, dövlət qiymətli kağızlarına qoyulan vəsaitlər və onlardan əldə edilən gəlirlər vergidən azad edilir.

Sxematik olaraq vergi planlaşdırmasının mərhələlərini şəkil 2-də olduğu kimi əks etdirmək olar:

Şəkil 2. Vergi planlaşdırmasının mərhələləri.

4. Vergi planlaşdırmasının üsulları

Vergi ödənişlərinin minimallaşdırılmasının konkret üsulları çoxdur. Onlar vergi hüququnun normalarına, əlverişli vergi rejimlərinin və güzəştlərin tətbiqinə, ayrı-ayrı vergi növlərini reqlamentləşdirən normalar arasındakı ziddiyyətlərdən istifadə edilməsinə əsaslanır.

*Vergi planlaşdırmasının əsas üsulları aşağıdakılardır:

- *vergitutma obyektinin dəyişdirilməsi;*
- *vergitutma obyektinin parçalanması;*
- *vergitutma subyektinin dəyişdirilməsi;*
- *vergi yurisdiksiyasının dəyişdirilməsi;*

- *iqtisadi fəaliyyət formasının dəyişdirilməsi;*
- *güzəşt hüquqları əldə etmək üçün xüsusi tədbirlərin həyata keçirilməsi.*

Vergi ödəyiciləri vergitutma obyektinin dəyişdirilməsindən geniş surətdə istifadə edirlər. Eyni bir işi həm müddətli iş müqaviləsi ilə, həm də xidmət göstərmək barədə müqavilə əsasında yerinə yetirmək olar. Birinci halda vergitutma obyektini əmək haqqı olacaq və o müddətli işdən əldə edilmiş gəlirlər üçün müəyyən edilmiş qaydada vergiyə cəlb olunacaq. İkinci halda isə vergitutma obyektini sahibkarlıq fəaliyyətindən əldə olunan gəlir olacaq.

Vergitutma obyektinin parçalanması o zaman baş verir ki, bir sövdələşmənin yerinə bir neçə sövdələşmə rəsmiləşdirilir və ya obyekt hissə- hissə satılır.

Vergitutma subyektinin dəyişdirilməsi vergi tutulacaq şəxsin hüquqi statusunun dəyişdirilməsi yolu ilə həyata keçirilir. Vergitutma subyektinin dəyişdirilməsi daha tez-tez o ölkələrdə həyata keçirilir ki, təxminən bərabər həcmdə eyni bir fəaliyyət növünü həyata keçirən müxtəlif statuslu şəxslər üçün müxtəlif vergi yüklü vergitutma rejimi nəzərdə tutulur.

Vergi yurisdiksiyasının dəyişdirilməsi eyni bir ölkə daxilində müxtəlif region və ərazilərdə vergitutma rejimi müxtəlif olduqda həyata keçirilir. Vergitutma səviyyələri arasındakı bu fərq dövlətin bəzi ərazilər üçün yüksək vergitutma səviyyəsi, bəzi ərazilər üçün isə güzəştli vergitutma səviyyəsi nəzərdə tutan vergi siyasəti nəticəsində yaranır.

İqtisadi fəaliyyət formasının dəyişdirilməsi o zaman baş verir ki, ver - gi amili üzündən müəssisə, məsələn, ticarət sahəsindən istehsal sahəsinə keçir. Bu cür dəyişiklik hazır məhsullara yüksək gömrük rüsumları tətbiq edildiyi zaman və ya iqtisadi fəaliyyətin ayrı-ayrı növlərinin vergiyə cəlb edilməsi rejimi müxtəlif olduğu hallarda həyata keçirilir.

Hal-hazırda müasir dünyada vergi ödəyicilərinin ayrı-ayrı kateqoriyalarına vergi güzəştləri və ya xüsusi vergitutma rejimi nəzərdə tutmayan vergi sistemi yoxdur. Güzəştlər fəaliyyət növləri, cəlb edilən heyətin xüsusiyyətləri, müəssisənin yerləşdiyi ərazi və sair nəzərə alınmaqla verilir.

*Vergi ödənişlərinin minimallaşdırılmasının **xüsusi üsullarına** beynəlxalq vergi razılaşmalarının verdiyi üstünlüklərdən istifadə edilməsi aiddir. Vergi planlaşdırması vergi ödəyicilərinin və dövlətin qarşılıqlı münasibətlərinin hamı tərəfindən qəbul edilmiş aşağıdakı prinsiplərinə əsaslanır:

- *vergi ödəyicisinin xalis gəlirinin vergiyə cəlb edilməsi;*
- *reallaşdırılmış gəlir (həyata keçmiş fakt) qaydası;*
- *vergi ödəyicisinin məlumatlandırılması;*
- *mübahisəli məsələlərin vergi ödəyicisinin xeyrinə həll edilməsi.*

Xalis gəlirin vergiyə cəlb edilməsi prinsipi o deməkdir ki, vergi ödəyicisi qanuna uyğun olaraq əldə etdiyi ümumi gəlirdən bu gəliri əldə edərkən çəkdiyi xərcləri çıxmaq hüququna malikdir. Xərclərin müəyyən hissəsi vergitutma məqsədləri üçün qanunvericiliklə müəyyən edilmiş normalar daxilində məhdudlaşdırıla bilər. Bu prinsip çəkilmiş xərcləri qanunla müəyyən edilmiş hədd daxilində maksimum çıxmağa imkan verir.

Reallaşdırılmış gəlir qaydası onunla ifadə olunur ki, vergi ödəyicisi üçün vergi öhdəliyi yalnız o zaman yaranır ki, ya vergi ödəyicisi gəlirin sahibi olur, ya da ona sərəncam vermək hüququ əldə edir. Heç bir niyyət və ya vədə vergi öhdəliyinin yaranması üçün əsas ola

bilməz. Məsələn, daşınmaz əmlakın, səhmin bazar qiymətinin qalxması. Əgər sahibi bu cür əmlakı satmırsa, yəni aktivlərin dəyərinin artımını reallaşdırmırsa, onda vergitutma obyektinə də yaranmır.

Vergi ödəyicisinin məlumatlandırılması prinsipinə əsasən vergi or - qanlarının üzərinə vergi ödəyicilərinə onların hüquq və vəzifələrini izah etmək, vergi qanunvericiliyində baş verən dəyişikliklər barədə onları məlumatlandırmaq vəzifələri qoyulur. Əksər inkişaf etmiş ölkələrdə vergi hüquq normalarında dəyişikliklər barədə onlar qüvvəyə minməzdən bir neçə ay əvvəl vergi ödəyicilərinə məlumat verilir.

Vergi ödəyiciləri və dövlətin qarşılıqlı münasibətlərinin əsas prinsip - lərindən biri də mübahisəli məsələlərin vergi ödəyicilərinin xeyrinə həll edilməsidir. Vergi hüququnun normalarını yalnız məhkəmələr şərh edə bilərlər. Əgər hər hansı bir məsələ ilə bağlı vergi ödəyicisinin vəzifəsi dəqiq və aydın göstərilməyibsə və ya hər hansı bir hal birmənalı şərh olunmayıbsa, onda bu müddəalar vergi orqanları tərəfindən vergi ödəyicilərinə qarşı istifadə olunma bilməz.

5. Vergitutmanın optimallaşdırılması.

Vergitutmanın optimallaşdırılması anlayışı vergi planlaşdırılması anlayışına nəzərən daha geniş məvhumdur. Bu onunla izah olunur ki, **vergitutmanın optimallaşdırılması sövdələşmə və ya layihənin bütün maliyyə aspektlərində müəyyən nisbətlərin əldə olunması ilə bağlı olan prosesdir.**

Vergitutmanın optimallaşdırılması müəssisələr üçün marketing və ya istehsal strategiyası qədər mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu yalnız büdcəyə ödənişlər hesabına xərclərə qənaət edilməsi imkanı ilə deyil, həm də müəssisənin özünün və onun vəzifəli şəxslərinin təhlükəsizliyi ilə bağlıdır.

Vergitutmanın optimallaşdırılmasının aşağıdakı **növlərini** qeyd etmək olar:

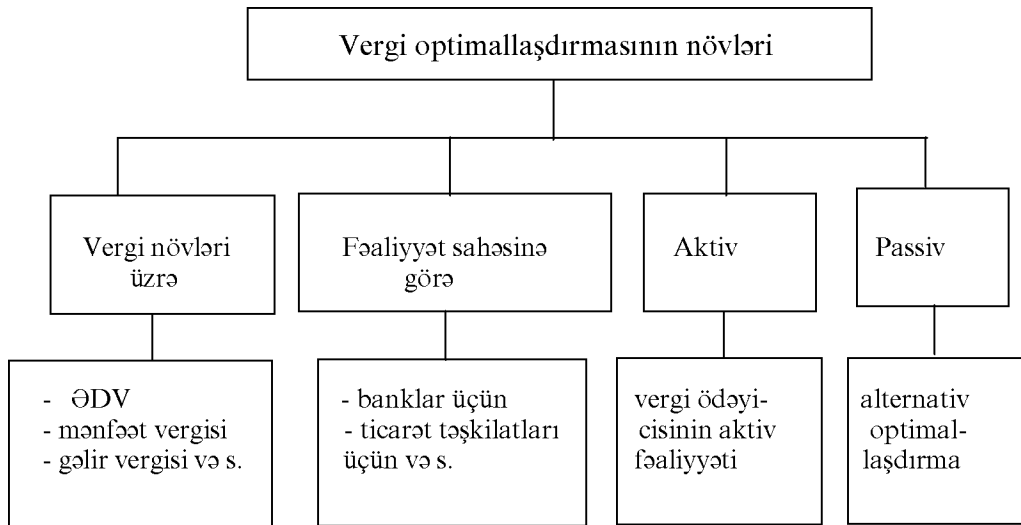
- vergi növləri üzrə optimallaşdırma (ƏDV, mənfəət vergisi və s.);
- müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin bu və ya digər sahəsinə mənsubluğundan asılı olaraq vergitutmanın optimallaşdırılması (konkret fəaliyyət növünə xas olan xüsusiyyətlərə və əlamətlərə malik olan sahələrdə optimallaşdırma. Məsələn banklar üçün, ticarət təşkilatları üçün və s.);
- vergi ödəyicilərinin kateqoriyaları üzrə vergitutmanın optimallaşdırılması (məsələn, sahibkarlar, fiziki şəxslər, iri, orta və kiçik vergi ödəyiciləri və s.).

Optimallaşdırmanın həmçinin aktiv və passiv növünü də qeyd etmək olar. Optimallaşdırmanın passiv növünə alternativ optimallaşdırmanı aid etmək olar. Alternativ optimallaşdırma o deməkdir ki, vergi qanun - vericiliyində iki və daha çox norma olur və onlardan hər hansı birindən istifadənin məqsədəuyğunluğunun müəyyənləşdirilməsi vergi ödəyicisinin səlahiyyətində olur.

Optimallaşdırmanın aktiv növünə müəssisənin fəaliyyətinin planlaş -dırılmasının spesifik üsullarını, yəni müəssisənin vəzifəli şəxslərinin vergi ödənişlərinin həcminin minimallaşdırılmasına yönəldilmiş aktiv fəaliyyətini aid etmək olar.

Sxematik olaraq vergi optimallaşdırmasının növlər üzrə təsnifatını şəkil 3-də olduğu kimi göstərmək olar.

Şəkil 3. Vergitutmanın optimallaşdırılmasının növləri.

Vergi ödənişlərinin optimallaşdırılması məqsədi ilə işlənib hazırlanmış sxemlər daha çox fərdiləşdirilmiş olurlar. Ancaq bütün onlar əmtəə- pul kütləsinin hərəkəti üsulunun seçilməsinin məqsədəuyğun olması qənaətinə gəlməyə imkan verən əsas prinsiplər nöqtəyi-nəzərindən qiymətləndirilməlidirlər. Vergitutmanın optimallaşdırılmasının aşağıdakı əsas prinsiplərini qeyd etmək olar:

1. **Xərclərin adekvatlığı prinsipi.** Bu prinsipə əsasən tətbiq edilən sxemin dəyəri azaldılmış vergilərin məbləğindən çox olmamalıdır.
2. **Hüquqi uyğunluq prinsipi.** Bu prinsipə əsasən optimallaşdırma sxemi həm yerli, həm də beynəlxalq qanunvericiliyə görə legitim olmalıdır.
3. **Konfidensiallıq prinsipi.** Bu prinsipə əsasən vergi ödənişlərinin optimallaşdırılması istiqamətində aparılan işlərin faktiki təyinatı və nəticələri barədə informasiyadan istifadənin mümkünlüyü maksimum məhdudlaşdırılmalıdır. Optimallaşdırma prosesində iştirak edən ayrı-ayrı şəxslər prosesi ümumilikdə təsəvvür etməməli, yalnız lokal xarakterli müəyyən təlimatlara əsaslanmalıdırlar.
4. **Nəzarət altında olma prinsipi.** Bu prinsipə əsasən vergi ödənişlərinin optimallaşdırılması sxemindən istifadə etməklə arzu edilən nəticələrin əldə edilməsi bütün mərhələlərdə yaxşı düşünülmüş nəzarətin olmasından asılıdır.
5. **Forma və məzmunun vəhdəti prinsipi.** Bu prinsipə əsasən vergi ödənişlərinin optimallaşdırılması yönündə işlərin məzmunu ilə onların forması arasında vəhdətə nail olmaq lazımdır. Məsələn, elə hallar məlumdur ki, balansında və ya icarəsində heç bir əsas vəsaiti olmayan müəssisə nəqliyyat, nəşriyyat və digər xidmətləri göstərir.
6. **Neytrallıq prinsipi.** Bu prinsipə, vergi ödənişlərinin optimallaşdırılması müəssisənin öz vergi ödənişləri hesabına həyata keçirilməlidir. Bu prinsipi qarşılıqlı əməkdaşlıq prinsipi də adlandırmaq olar. Bəzi vergi ödənişləri elə qurulmuşdur ki, müqavilə münasibətlərinin tərəflərindən birinin vergi ödənişlərinin azaldılması tərəflərdən digərinin vergi ödənişlərinin artmasına səbəb olur və əksinə. Buna görə

də tərəfdaşların maraqlarını da nəzərə almaq lazımdır.

7. **Muxtariyyət prinsipi.** Bu prinsipə əsasən vergitutmanın optimallaşdırılması istiqamətindəki fəaliyyət kənar iştirakçılardan mümkün qədər az asılı olmalıdır.

Vergi ödənişlərinin optimallaşdırılması aşağıdakıları nəzərdə tutur:

- mövcud vergi qanunvericiliyinin dərinədən öyrənilməsi;
- vergitutmaya aidiyyəti olan bütün yeni qanunvericilik sənədləri ilə vaxtında tanış olmaq;
- mühasibat uçotunun səmərəli sistemlərinin tətbiq edilməsi;
- xüsusi vergi rejimləri və vergi güzəştlərindən istifadə edilməsi;
- vergi öhdəliklərinin həcminə təsir edən mümkün qədər çox sayda amillərin nəzərə alınması;
- dövlətin vergi siyasətinin proqnozlaşdırılması.

İstənilən təsərrüfat subyektində vergi planlaşdırılması **vergi ödənişlərinin optimallaşdırılmasına olan üç mühüm yanaşmaya** əsaslanır:

- vergi ödənişləri üzrə güzəştlərdən istifadə edilməsi;
- uçot siyasətinin işlənilib hazırlanması;
- vergi ödənişlərinin müddətinə nəzarət.

Vergi yükünün azaldılması ilk növbədə qanunvericiliyin nəzərdə tut - duğu bütün vergi güzəştlərindən tam istifadə edilməsi ilə bağlıdır.

Uçot siyasətinin elementlərinin düzgün təyin edilməsi və onlardan bacarıqla istifadə edilməsi səmərəli vergi planlaşdırmanın əsas istiqamətlərindən biridir. Təsərrüfat subyektinin qəbul etdiyi uçot siyasəti müəssisənin fəaliyyətinin maliyyə nəticələrinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Uçot siyasətinə aşağıdakı elementlər daxildir:

- malların qiymətləndirilməsi;
- qeyri-maddi aktivlər və əsas vəsaitlər üzrə amortizasiyanın hesablanması qaydası;
- əsas vəsaitlərin təmiri üzrə xərclərin uçotu;
- əsas və dövriyyə vəsaitləri arasındakı sərhəddin müəyyənləşdirilməsi;
- şübhəli borcların uçotu;
- kreditor borcların qiymətləndirilməsi və s.

Seçim edərkən, müəssisə bu seçimi həcmi alternativ uçot üsulunun seçilməsindən asılı olan vergiləri hesablamaqla əsaslandırmalıdır.

Vergilərin ödənilməsi üçün müəyyən edilmiş son müddətə əməl edil - mənəsi müəssisəyə peniya şəklində cərimə sanksiyalarının tətbiq edilməsi ilə nəticələnir. Buna görə də vergi uçotunda vergi təqvimindən isti - fadə edilməsi çox əlverişlidir.

6.Vergi planlaşdırmasının təşkili.

Vergi planlaşdırmasını zəruri edən iki əsas amil var: konkret bir şəxs üçün vergi yükünün ağırlığı və vergi qanunvericiliyinin mürəkkəbliyi. Bir qayda olaraq ölkədəki ağır vergi yükü mürəkkəb vergi qanunvericiliyi ilə müşayiət olunur.

Ölkənin vergi qanunvericiliyi o zaman mürəkkəb hesab olunur ki, ayrı-ayrı vergi mexanizmlərinin qurulması üçün vahid metodoloji baza olmur, vergi qanunvericiliyi normalarında qeyri-müəyyənliklər olur, qanun və qaydalarda tez-tez dəyişikliklər edilir.

Vergi planlaşdırması zərurəti əsaslı dərəcədə ölkədəki vergi yükünün ağırlığından asılıdır. Əgər vergi yükü 10 - 20 faiz həddini aşmırsa, onda vergi planlaşdırma olan tələbat minimal olur, kiçik sahibkarlara isə ümumiyyətlə bu işlə məşğul olmağa dəyməz. Belə bir vəziyyətdə vergi ödənişlərinə nəzarəti baş mühasib özü və ya onun müavini həyata keçirə bilər.

Əgər vergi yükü 20 - 40 faiz həddində olarsa, yaxşı olardı ki, müəssisənin vergi ödənişlərinə nəzarəti həyata keçirmək üçün kiçik və orta müəssisələrdə xüsusi bir işçi, iri müəssisələrdə isə işçilər qrupu olsun. Bu iş müəssisənin maliyyə direktoru və ya baş mühasibinin daimi nəzarəti altında aparılmalıdır. Beləliklə, vergi planlaşdırması cari maliyyə plan - laşdırması sisteminin tərkib hissəsinə çevrilir.

Vergi yükü 40 - 60 faiz həddində olduqda vergi planlaşdırması müəssisənin maliyyə-plan fəaliyyətinin əsas elementinə çevrilir. Vergi məsələlərinə nəzarət müəssisənin rəhbərliyi tərəfindən həyata keçirilməli, vergi amili nəzərə alınmadan heç bir qərar qəbul edilməməlidir. İri və orta müəssisələrdə vergi planlaşdırması şöbəsinin və ya bu işlə məşğul olan qrupun olması zəruridir, hər bir ciddi layihə kənar vergi məsləhətçilərinin ekspertizasından keçməlidir.

Vergi yükünün səviyyəsi 60 faizdən çox olduqda isə ya fəaliyyət sahəsinin, ya da vergi yurisdiksiyasının dəyişdirilməsi məqsədəuyğundur.

Vergi planlaşdırmasının təşkili vergi menecmentinin təşkilati strukturunun formalaşdırılması, lazımi kadrların seçilməsi, vergi planlaşdırmanın strateji məqsədlərinə nail olunması üçün zəruri olan maliyyə ehti - yatlarının ayrılmasıdır. Vergi planlaşdırmanın təşkilati strukturu qurularkən bu prosesin ikili xarakteri nəzərə alınmalıdır. Bir tərəfdən, vergi ödənişlərinin planlaşdırılması maliyyə planlaşdırılması üzrə fəaliyyətin tərkib hissəsidir. İkinci tərəfdən isə, vergi planlaşdırması maliyyə menecmentinin vəzifələrinə uyğun olaraq vergi ödənişlərini nizamlamaqla yanaşı, vergi qanunvericiliyinin təklif etdiyi variantlardan isti - fadə etməklə onları optimallaşdırır. Bu zaman müəssisənin maliyyə planlaşdırması prosesində dolayısı olaraq iştirak edən hüquq, kommersiya, plan-iqtisad bölmələrinin köməyindən bilavasitə istifadə zərurəti yaranır.

Beləliklə, **vergi planlaşdırmanın təşkilati strukturu iki prinsipə əsas - lanaraq qurulmalıdır:**

- *vergi planlaşdırması maliyyə planlaşdırması çərçivəsində bütöçə prosesinin təşkilati strukturunun ayrılmaz tərkib hissəsi olmalıdır;*

- *vergi ödənişlərinin minimallaşdırılması üzrə tədbirlərin planlaşdırılması müəssisənin digər bölmələrinin potensialından istifadə edilməlidir.*

Vergi planlaşdırması prosesində üç əsas funksiyayı yerinə yetirən üç müstəqil qrupun yaradılması məqsədəuyğundur: planı tərtib edən qrup, planı gerçəkləşdirən qrup və planın gerçəkləşdirilməsinə nəzarət edən qrup.

Birinci qrup vergi planlaşdırması tədbirləri üzrə planın işlənilib hazırlanması məqsədi ilə yaradılır. Qrup maliyyə, plan-iqtisad, vergi (əgər belə şöbə varsa) şöbələrinin mütəxəssislərindən, hüquqşünasdan və kənar məsləhətçilərdən təşkil oluna bilər.

Vergi ödənişlərinin planlaşdırılması üzrə tədbirlər planının gerçəkləşdirilməsi üçün hüquq şöbəsinin, mühasibatın, kommersiya blokunun və vergilər şöbəsinin (əgər belə şöbə varsa) mütəxəssislərindən ibarət olan ikinci qrup yaradılır. Kommersiya blokunun

əməkdaşlarının bu qrupa cəlb edilməsinin səbəbi ondadır ki, məhz bu blokun mütəxəssisləri təsər - rüfat - müqavilə münasibətlərində bilavasitə iştirak edirlər və müqavilələr bağlanarkən vergi amilini nəzərə almalıdırlar.

Vergi ödənişlərinin planlaşdırılması üzrə tədbirlərə nəzarət və bu təd - birlərin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi nəzarət qrupu tərəfindən həyata keçirilir. Qrupun fəaliyyətinin əsas məqsədi planlaşdırılan və faktiki göstəricilər arasındakı kənarlaşmaların müəyyənləşdirilməsidir. Qrup daxili audit xidmətinin mütəxəssislərindən və kənar auditdən təşkil edilə bilər.

Demək olar ki, bütün hüquqi şəxslər və hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan bütün fiziki şəxslər bu və ya digər dərəcədə vergi planlaşdırması ilə məşğul olurlar. Vergi ödəməli və ya gəliri və əmlakı barədə bəyannamə verməli olan istənilən şəxs bu yönümdə müəyyən işlər görür. Bütün vergi ödəyiciləri bu və ya digər dərəcədə vergi qanunvericiliyi normalarını öyrənir və təhlil edir, özünün cari və gələcək vergi öhdəliklərini müəyyənləşdirir, vergi faktoru nəzərə alınmaqla iqtisadi qərarların müxtəlif variantlarının müqayisəsini aparır.

Vergi ödəyicisi olan fiziki şəxs tərəfindən vergi planlaşdırması sahəsində fəaliyyət adətən müstəqil surətdə aparılır. Müəssisə və təşkilatlarda isə vergi planlaşdırması istiqamətində işlər onların öz struktur bölməri, yəni mühasibatlıq, hüquqşünas və plan iqtisad şöbələri tərəfindən aparıla bilər və ya vergi planlaşdırması ilə məşğul olan şirkətlərə həvalə edilə bilər.

Kiçik və iri müəssisələr vergi planlaşdırması həyata keçirilməsi üçün müxtəlif imkanlara malik olurlar. İri şirkətlər adətən vergi planlaşdırması məqsədləri üçün xüsusi şöbələr saxlayırlar.

Vergi planlaşdırması həyata keçirilməsi müəyyən xərclər tələb edir, məsələn, xüsusi ədəbiyyatın alınması, yeni firmaların qeydiyyatı, məsləhət xidmətlərinin alınması və s. Buna görə də vergi planlaşdırma - sından əldə edilən səmərəni, yəni vergilərdən qənaət edilmiş vəsaitlərin məbləğini bu işlərin həyata keçirilməsinə sərf olunan vəsaitlərin məbləği ilə müqaisə etmək lazımdır. Əgər əldə edilən xalis səmərənin məbləği çox deyilsə, onda bu məqsədlər üçün vəsait sərf etməyə heç bir lüzum yoxdur.

Vergi planlaşdırması o zaman səmərəli hesab etmək olar ki, vergilərin planlaşdırılması nəticəsində əldə edilən qazancın məbləği bu məqsədlə sərf edilmiş vəsaitin məbləğindən qat-qat çox olsun.

Vergi ödəyicisinin vergi ödənişlərinin həcmində azaldılmasına yönəlmiş fəaliyyəti qanuni və qeyri-qanuni ola bilər. Qanuni fəaliyyətə qanunvericiliyi pozmadan vergidən yayınmaq və qanunvericiliyi pozmadan vergidən yayınma aiddir.

Qanunvericiliyi pozmadan vergidən yayınma müəssisənin fəaliyyətinin elə təşkilidir ki, qanuni əsaslarla vergi ödənişlərinin məbləği minimuma endirilir.

Qanunvericiliyi pozmadan vergidən yayınmaq elə fəaliyyətdir ki, hüquqi və ya fiziki şəxs qanuni hərəkətlərlə özünü bu və ya digər verginin ödəyicisi kateqoriyasından çıxarır. Vergidən yayınmaq imkanları vergi- tutma obyektinin xüsusiyyətləri (məsələn, dövlət lotereyalarından əldə edilən gəlirlərdən vergi tutulmur), vergi subyektinin xüsusiyyətləri (məsələn bir sıra ölkələrdə kiçik müəssisələr fəaliyyətlərinin ilk bir neçə ili ərzində mənfəət vergisini ödəməkdən azad edirlər), vergi sığınacaqlarından istifadə edilməsi ilə müəyyən olunur.

Qeyri-qanuni fəaliyyətə vergidən bilavasitə yayınma və qanunvericiliyi pozmaqla vergidən yayınmaq aiddir.

Vergidən bilavasitə yayınmaya vergilərin vaxtında ödənilməməsi, sənədlərin təqdim edilməməsi, vergi güzəştlərindən qeyri-qanuni istifadə edilməsi, uçota durmadan fəaliyyət göstərilməsi və s. aiddir.

Qanunvericiliyi pozmaqla vergidən yan keçmə vergi ödənişlərinin minimallaşdırılmasında elə formasıdır ki, hüquqi və ya fiziki şəxs qanunla qadağan edilmiş üsullardan istifadə etməklə özünü bu və ya digər verginin ödəyicisi kateqoriyasından çıxarır.

Vergi qanunvericiliyinin pozulması hallarının qarşısının alınmasına yönəldilmiş tədbirlərin tətbiqi vergi planlaşdırılmasında həddini müəyyənləşdirməyə imkan verir. Bu elə bir həddir ki, onu keçdikdən sonra vergi öhdəliklərinin azaldılmasına yönəldilmiş fəaliyyət qeyri-qanuni olur. Dünya təcrübəsində vergidən yayınmanın qarşısını almaqla vergi planlaşdırılmasında tətbiq dairəsini məhdudlaşdıran xüsusi üsullar var. Bu üsulları qanunvericilik məhdudiyyətləri, inzibati təsir vasitələri və xüsusi məhkəmə doktrinaları kimi təsnifatlaşdırmaq olar.

Qanunvericilik məhdudiyyətlərinə vergidən yayınmanın qarşısını almağa yönəldilmiş tədbirləri aid etmək olar. Məsələn, subyektin vergi ödəyicisi kimi vergi orqanında qeydiyyatda alınmaq vəzifəsi, vergilərin hesablanması və ödənilməsi üçün sənədlərin təqdim edilməsi vəzifəsi, ödəniş mənbəyində gəlirdən verginin tutulması vəzifəsi, vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyətin müəyyən edilməsi və s.

Vergi orqanlarının tətbiq etdiyi inzibati təsir vasitələrinin köməyi ilə vergi orqanları, vergi ödəyicisinin vergidən yayınmaya yönəldilmiş fəaliyyətinə operativ müdaxilə etmək imkanını əldə edirlər. Vergi orqanları vergi ödəyicisində yoxlamalar aparmaq və uyğun sanksiyalar tətbiq etmək barədə qərar qəbul etmək hüququna malikdirlər.

Vergi ödəyicilərinin vergi planlaşdırması sahəsində qeyri-qanuni fəaliyyəti ilə mübarizə aparmaq məqsədi ilə vergi orqanları məhkəmə me - xanizmlərindən də istifadə edə bilərlər. Bütçə maraqlarının məhkəmə yolu ilə müdafiə edilməsi dövlətin vergidən yayınmaya qarşı mübarizəsinin əsas vasitələrindən biridir.

Dövlətin vergidən yayınma ilə mübarizəsinin aşağıdakı üsullarını qeyd etmək olar:

1. «Mahiyyətin formadan üstün olması», yəni sövdələşmənin hüquqi nəticəsi onun forması ilə deyil, mahiyyəti, məzmunu ilə müəyyən olunur. Vergilərin ödənilməsi məsələsi araşdırılarkən müqavilənin adı deyil, tərəflər arasındakı faktiki olaraq qərarlaşmış münasibətlərin xarakteri həlledici əhəmiyyət kəsb edir .
2. «İşgüzar məqsəd», yəni əgər qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olunmursa, vergi üstünlükləri yaradan sövdələşmə etibarsızdır.
3. «Vergiyə cəlb edilmə ehtimalı», yəni birbaşa qanunda göstərilən obyektlər istisna olunmaqla bütün obyektlər vergiyə cəlb olunmalıdırlar.
4. «Qanunvericilikdəki boşluqların doldurulması», yəni dövlət vergiləri minimallaşdırmağa imkan verən boşluqları doldurmaqla vergi qanunlarına müntəzəm olaraq düzəlişlər edir.

7. Nəzarət sualları

1. Vergi planlaşdırılmasının mahiyyətini açıqlayın.

2. Vergi planlaşdırmasının məqsədi nədir?
3. Vergi planlaşdırmasının növləri hansılardır?
4. Vergi planlaşdırmasının əsas prinsipləri hansılardır?
5. Vergi planlaşdırmasının neçə mərhələsi vardır?
6. Vergi planlaşdırmasının hansı üsulları vardır?
7. Vergi optimallaşdırmasının mahiyyətini açıqlayın
8. Vergi planlaşdırmasının əsas vəzifələrinə nələr daxildir?
9. Yurisdiksiyasına görə vergi planlaşdırmasının fəaliyyətini izah edin.
10. Vergi ödənişlərinin minimallaşdırılmasının xüsusi üsullarını hansı məqsədlər üçün istifadə edilir?
11. Uçot siyasəti hansı elementləri özündə ehtiva edir?
12. Vergi planlaşdırmasına hansı amillər təsir edir?
13. Vergi planlaşdırmasının təşkilati strukturu hansı prinsiplərə əsaslanır?
14. Vergi ödənişlərinin optimallaşdırılması zamanı hansı yanaşmalardan istifadə edilir?
15. Vergi yükü 20-40% həddinə çatdıqda, müəssisə hansı tədbirləri həyata keçirməlidir?
16. Vergi yükü 40-60% həddinə çatdıqda, müəssisə hansı tədbirləri həyata keçirməlidir?
17. Vergi planlaşdırılmasını hansı halda səmərəli hesab etmək olar?
18. Qanunvericiliyi pozmadan vergidən yayınma və yan keçmə hansı hallarda mümkün olur?
19. Dövlət vergidən yayınma ilə mübazirəni hansı üsullar vasitəsilə həyata keçirir?
20. Vergi taktikasının mahiyyətini açıqlayın.

8.Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası
2. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi 2019
3. Kəlbəyev Y.A., Məhərrəmov R.B., Rzayev P.Q. (2011). Xarici ölkələrin vergi sistemi. Bakı: "İqtisad Universiteti", 554 s
4. Məmmədov F.Ə., Musayev A.F., Sadıqov M.M., Kəlbəyev Y.A., Rzayev Z.H. Vergilər və vergitutma. Dərslik. Bakı, 2010, s. 512
5. Məmmədov Ə.C. (elmi redaktorluğu ilə) Ünvanlı vergi xidməti. Təlimçilər üçün vəsait. Bakı, 2013
6. Musayev A.F., Məmmədov Ə.C. "Ünvanlı vergi xidməti" Vergi ödəyicilərinin məlumat kitabı. Bakı, 2013, 288 s
7. Musayev A.F., Qəhrəmanov A.Q. Vergi mədəniyyəti. İkinci nəşr. Bakı, 2010
8. Musayev A.F., Kəlbəyev Y.A., Hüseynov A.A. Azərbaycan Respublikasının vergi xidməti: islahatlar və nəticələr. Bakı, 2002
9. Vəliyev T.S., Babayev Ə.P., Meybullayev M.X. (ümumi elmi redaktəsi ilə) İqtisadi nəzəriyyə. Bakı, Çarşıoğlu, 1999